

Original Article

Mahsati Ganjavi in the Grip of Distortion: From Misattributions to Deliberate Forgeries

Mehdi Dehghan¹, Mohammad Ali Mousazadeh²

1. Introduction

Mahsati Ganjavi, one of the most prominent quatrain poets in Persian literature and the earliest known Azerbaijani poetess, was born in Ganja in the late 5th century AH (11th century CE). She composed exquisite *Shahr-Ashoobs*—poems depicting city life and its craftspeople—in the form of quatrains. Through her fluent and bold language, she vividly portrayed the social fabric of her time.

As an innovative poet and a pioneer of women’s poetry in Persian literature, Mahsati broke new ground. Unfortunately, her original *divan* of *Shahr-Ashoobs* has been lost, and no authoritative copy survives. What is currently attributed to her is a blend of authentic verses and spurious additions compiled in later centuries. The absence of rigorous scholarly research has made it difficult to separate genuine works from forgeries. Nevertheless, the few authentic quatrains that remain testify to her unique genius and courage.

Based on historical accounts by literary scholars and historians (e.g., Khwandamir, 1333 HS: 521), Mahsati likely passed away in the second half of the 6th century AH (12th century CE). Her fame rests primarily on her quatrains, many of which are preserved in early sources. Although unsubstantiated narratives—such as

1. Master in Persian Language and Literature, Tabriz University, Tabriz, Iran; email of the corresponding author: Dehgan2024@gmail.com

2. Assistant Professor in Persian Language and Literature, University of Tabriz, Tabriz, Iran; email: mmousazadeh@tabrizu.ac.ir

 <https://orcid.org/0009-0002-8625-5268>

 <https://orcid.org/0000-0002-2258-0232>

 <https://doi.org/10.48308/hlit.2025.240912.1420>

the tale of *Amir Ahmad and Mahsati*—have overshadowed research into her life, the authentic surviving quatrains affirm her brilliance.

Mahsati Ganjavi is remembered not only as a female poet but also as a resonant voice in classical Persian literature whose verses remain fresh and impactful centuries later. Her language is direct and fearless and her quatrains range from romantic to satirical to critical, always marked by candor. In a literary tradition dominated by masculine expression, Mahsati's poetry embodies a distinctly feminine identity. With subtlety and courage, she asserted her individuality and left an unmistakable feminine imprint on Persian literary history.

2. Theoretical Framework

Research into the distortions surrounding the works and identity of Mahsati Ganjavi is not only necessary but represents an urgent scholarly priority within the study of classical Persian literature. Without such inquiry, the true image of this remarkable poet will remain obscured beneath layers of misrepresentation. The necessity of this research can be articulated along several key dimensions:

- **Reviving Authentic Identity:** Restoring the genuine identity of an influential poetess and reaffirming her rightful place in Persian literary history.
- **Correcting Erroneous Attributions:** Eliminating false poetic ascriptions and enabling precise stylistic analysis of her authentic works.
- **Addressing Intentional Distortions:** Identifying and rectifying deliberate textual and historical fabrications, while preventing the recurrence of such forgeries in future scholarship.
- **Establishing an Authoritative Corpus:** Laying the groundwork for a critical edition of her *divan* and distinguishing genuine quatrains from spurious or misattributed ones.

3. Research Method

This study adopts a descriptive–analytical approach, drawing upon a wide range of documented examples from diverse historical and literary sources. By systematically examining and critically analyzing these citations, the research seeks to address a central question: *to what extent can the origins and roots of the misattributions concerning Mahsati Ganjavi's identity and poetry be traced and identified?*

The methodological process involves:

- Collecting and categorizing textual evidence from medieval and modern sources
- Conducting comparative analysis to distinguish authentic quatrains from spurious or misattributed ones
- Evaluating biographical narratives to identify distortions and deliberate fabrications

The ultimate aim of this method is to reconstruct the authentic image of Mahsati Ganjavi and to separate her genuine poetic legacy from the multitude of erroneous attributions that have accumulated over time.

4. Findings

This research demonstrates, through documented evidence, the extent of distortions and forgeries affecting both the works and identity of Mahsati Ganjavi. It concludes that engagement with manuscript and printed sources related to Mahsati must be conducted with a critical and methodological perspective. The attribution of quatrains and poems to her requires meticulous scrutiny that goes beyond their mere presence in a single source, relying instead on multiple, corroborated pieces of evidence.

The most significant cases identified include:

- Distortion of Mahsati's name
- Assignment of birth and death years without reliable documentation
- Incorrect attribution of 16 quatrains by five other female poets to Mahsati
- Baseless attributions in *Nozhat al-Majales*
- Tampering with attributions in *Munes al-Ahrar*
- Distortions in the attributions within Assembly Manuscript No. 900
- Alteration of the text of a prominent quatrain by Mahsati
- Deliberate forgery of a quatrain's text and its attribution to her
- The article by Mir Abbas and its role in perpetuating contemporary distortions in Mahsati scholarship
- Forgery of a contemporary qazal under Mahsati's name
- Attribution of the poetic exchange between Nur Jahan and Jahangir Shah to Mahsati and Sanjar
- Unsubstantiated attribution of poems in non-quatrain forms to Mahsati

5. Conclusion

The investigation of distortions and forgeries in the works of Mahsati Ganjavi demonstrates that a significant portion of her celebrated legacy has been subjected to erroneous alterations, both intentional and accidental. From the manipulation of her name to the misattribution of poems—including even contemporary verses falsely ascribed to her—these issues demand serious scholarly re-evaluation.

This research not only contributes to uncovering Mahsati's authentic identity but also offers a methodological model for critically assessing similar distortions in other literary figures. With heightened

awareness of these falsifications, it becomes imperative to construct a realistic portrait of Mahsati and to redefine her rightful place in literary history.

Regarding her poetry, the separation of authentic quatrains from spurious ones and the preparation of a critically corrected *divan* based on the oldest available sources are essential steps for Persian literary scholarship. Through such an approach, the genuine legacy of this remarkable poet can be preserved with fidelity and transmitted to future generations.

Keywords: Mahasti Ganjavi, forgery, distortion, attribution, history of literature

دوفصلنامه تاریخ ادبیات

دوره ۱۸، شماره ۲، (پیاپی ۸۹ / ۲) پاییز و زمستان ۱۴۰۴

مقاله علمی - پژوهشی

صفحه ۲۴۷ تا ۲۶۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۹

مَهستی گنجوی در جنبه تحریف: از انتساب‌های اشتباه تا جعلیات عمدی

مهدی دهقان^۱، محمدعلی موسی‌زاده^۲

چکیده

مهستی گنجوی، شاعره نامدار سده ششم هجری، از چهره‌های برجسته ادبیات فارسی است که رباعیاتش از لطافت و زیبایی بی‌نظیری برخوردارند. با این حال، میراث شعری او در گذر زمان دستخوش اقسام تحریف‌ها و انتساب‌های نادرست شده است. برخی از این تغییرات ناشی از سهو در نقل منابع و برخی دیگر حاصل جعل‌های عمدی است که با اهداف مختلف صورت گرفته‌اند. این تحریف‌ها هم در اشعار منسوب به او، هم در احوال و زندگانی او و گاه حتی در نام مهستی رخ داده، تا جایی که تشخیص سره از ناسره و داوری درست در خصوص شخصیت و شعر او را دشوار کرده است. نکته بسیار مهم در پژوهش‌های مهستی‌شناسی تأثیر شگرفی است که داستان عامیانه و البته غیرمستند «امیراحمد و مهستی» بر منابع سده‌های پیشین و پژوهش‌های معاصر گذاشته و اندک حقایق موجود تاریخی درباره او را خدشه‌دار نموده است. این روایت نادرست، جایگاه غیرمنتظره‌ای در تحقیقات یافته و چهره واقعی مهستی را در حاله‌ای از ابهام فرو برده است.

مقاله حاضر تلاش دارد مجموعه‌ای از تلاش‌های ناصواب، همچون تحریف نام و هویت مهستی، انتسابات نادرست شعری، تحریف و جعل‌های عامدانه

۱. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول). dehgan2024@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. mmousazadeh@tabrizu.ac.ir

 <https://orcid.org/0009-0002-8625-5268>

 <https://orcid.org/0000-0002-2258-0232>

 <https://doi.org/10.48308/hlit.2025.240912.1420>

تاریخی را که شاعر و شعر او از زمان‌های دور تا دوران معاصر بدان‌ها گرفتار آمده است بررسی کند تا راه برای تصحیح دیوان او و تنظیم مجموعه‌ای منقح از رباعیاتش هموار گردد.

کلیدواژه‌ها: مهستی گنجوی، جعل، تحریف، انتساب، تاریخ ادبیات

۱. مقدمه

مهستی گنجوی از برجسته‌ترین رباعی‌سرایان ادبیات فارسی و نخستین شاعرهٔ آذربایجانی است که در اواخر سدهٔ پنجم هجری در گنجه زاده شد. او سرایندهٔ زیباترین شهرآشوب‌های فارسی در قالب رباعی است که با زبانی روان و بی‌پروا، تصویری زنده از جامعهٔ روزگار خود ترسیم کرده است. مهستی شاعری نوآور و از پیشگامان شعر زنانه در ادبیات فارسی بود که متأسفانه دیوان اصلی شهرآشوب‌های او به تاراج روزگار رفته و هیچ نسخهٔ معتبری از آن باقی نمانده است.

آنچه امروز به نام مهستی شناخته می‌شود، آمیزه‌ای است از اشعار اصیل و سروده‌های مجعول که در سده‌های اخیر گردآوری شده‌اند. فقدان پژوهش‌های علمی و انتقادی، تشخیص سره از ناسره در میراث شعری او را دشوار ساخته است. با این حال، همان اندک رباعیات اصیل به‌جای مانده، گواه نبوغ و جسارت بی‌همتای این بانوی سخن‌پرداز است. بر پایهٔ پژوهش‌های موجود، مهستی گنجوی احتمالاً در میانهٔ دوم سده ششم هجری درگذشته است. این تاریخ‌گذاری با توجه به گزارش‌های تاریخی ادیبان و تاریخ‌نگاران استنباط شده است (خواندمیر، ۱۳۳۳: ۵۲۱).

بیشتر شهرت مهستی مدیون رباعیات اوست که شماری از آنها در منابع کهن ثبت شده است. هرچند برخی روایات غیرمستند (مانند داستان امیراحمد و مهستی) بر پژوهش‌ها دربارهٔ او سایه افکنده، اما رباعیات اصیل به‌جامانده از او، گواه نبوغ این بانوی سخن‌پرداز است.

مهستی گنجوی نه فقط به‌عنوان یک شاعر زن، بلکه به‌عنوان صدایی رسا در ادبیات کلاسیک فارسی شناخته می‌شود که پس از گذشت قرن‌ها، اشعارش همچنان تازه و تأثیرگذار باقی مانده است. او زبانی صریح و بی‌پروا دارد، رباعیاتش گاه عاشقانه‌اند، گاه طنزآمیز و گاه انتقادی، که همیشه با صراحتی کم‌نظیر بیان شده‌اند. گرچه تاریخ ادبیات ایران به لحاظ فضا و بیان در کل زبانی مردانه دارد اما اشعار مهستی هویت زنانه دارند. او با ظرافت و جسارتی خاص این حصار را شکسته، فردیت زنانهٔ خود را فریاد زده و در شعر رد پای زنانه از خود برجای گذاشته است.

۱-۱. روش تحقیق

این پژوهش می‌کوشد با روش توصیفی-تحلیلی با ذکر شاهدمثال‌های متعدد و مستند از منابع مختلف؛ و بررسی و تحلیل استنادی آن‌ها به این مسئلهٔ مهم بپردازد که منشأ اصلی و ریشهٔ انتساب‌های نادرست دربارهٔ هویت مهستی و اشعار او تا چه حد قابل پیگیری و شناسایی است تا بدین طریق سیمای واقعی این شاعرهٔ برجسته را از میان انبوه انتساب‌های نادرست بازشناسی کند.

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

دربارهٔ مهستی گنجوی و رباعیات منتسب به او مقالات و تصحیحات مختلفی در دست است. مطالعات علمی و پژوهش‌های نوین در خصوص زندگی و شعر مهستی، از نخستین سال‌های سدهٔ چهاردهم خورشیدی آغاز شده است. از نخستین و مهم‌ترین این پژوهش‌ها می‌توان به مقالات کوتاه حسین کاظم‌زاده و رشید یاسمی در مجلهٔ ایرانشهر (سال‌های ۱۳۰۱ و ۱۳۰۲)، اسماعیل امیرخیزی در مجلهٔ آینده (سال ۱۳۰۶) و فریدون نوزاد در مجلهٔ

گل‌های رنگارنگ (سال ۱۳۲۳) اشاره نمود. مقاله مفصل مشیرسلیمی در کتاب زنان سخنور (سال ۱۳۳۵) نیز از منابع قابل ذکر در مهستی‌شناسی است. نخستین بار دیوان مهستی گنجوی در سال ۱۳۳۵ هجری شمسی به اهتمام طاهری شهاب منتشر شد. این اثر مشتمل بر حدود بیش از ۴۰۰ بیت است که تقریباً ۸۰ درصد آن رباعی (۱۶۸ رباعی) و ۲۰ درصد بقیه در قالب‌های دیگر همچون قطعه و غزل است. دومین مجموعه اشعار مهستی را در سده اخیر محقق سوئدی، فریتس مایر^۱ در سال ۱۹۶۳ میلادی تحت عنوان مهستی زیبا در ویسبادن آلمان منتشر کرد. این اثر که برخلاف دیوان طاهری، مبتنی بر اسناد و منابع تاریخی، و منطبق بر روش‌های تحقیق علمی تهیه شده بود، متأسفانه در ایران مورد توجه قرار نگرفت و منتشر نشد. رفائیل حسینوف^۲ نیز در سال ۱۹۸۵ میلادی (۱۳۶۴ شمسی) مجموعه‌ای مشتمل بر ۱۹۱ رباعی مهستی را در باکو منتشر کرد. بنا به نوشته او، منبع این مجموعه، کتابی خطی به شماره آ-۱۱۶ در مخزن کتب خطی آکادمی علوم آذربایجان است (مهستی گنجوی [مقدمه]، ۱۹۸۵: ۱) اما او هیچ مشخصه‌ای از این نسخه ارائه نکرده است. کتاب رباعیات حکیمه مهستی دبیر تدوین احمد سهیلی خوانساری در سال ۱۳۷۱ نیز نه تنها چیزی بر دانسته‌های قبلی ما در مورد منابع و اشعار مهستی نمی‌افزاید، بلکه در مقایسه با اثر مایر و از دیدگاه تحقیق علمی گامی است به عقب. مهستی‌نامه اثر فریدون نوزاد مشتمل بر ۳۱۵ رباعی و ۶۲ بیت پراکنده که در سال ۱۳۷۷ منتشر شده است نیز، بیشتر گردآوری است تا تصحیح و تحقیق. مهستی گنجه‌ای بزرگترین زن شاعر رباعی سراندوین معین‌الدین محرابی در سال ۱۳۸۲ را می‌توان از آثار قابل توجه در مورد مهستی دانست. اساسی‌ترین اشکالی که بر این اثر وارد است این است که کار مؤلف بیشتر بر پایه منابع و تحقیقات فریتس مایر در کتاب مهستی زیبا بوده و در واقع مؤلف چیزی بر منابع او نیفزوده است (دهقان، ۱۳۹۴: ۲۵ - ۳۶).

جدیدترین مجموعه منتشرشده در مورد اشعار و احوال مهستی کتاب رباعیات مهستی دبیر گنجوی از مهدی دهقان در سال ۱۳۹۴ است که از یک طرف با شناسایی و معرفی منابعی تازه‌یافته از اشعار مهستی، و از طرف دیگر با حذف شماری از تحریفات و انتسابات ناصحیح، سعی در ارائه چهره‌ای واقعی‌تر و دیوانی منقح‌تر از مهستی دارد.

از مهم‌ترین مقالات در ارتباط با مهستی و احوال و آثار او، مقاله مهستی‌شناسی از مریم مشرف است که در آن به زندگی مهستی و معرفی کتاب مایر درباره او و نقد اثر محرابی پرداخته است (مشرف، ۱۳۸۴: ۸۵-۱۰۱). در زمینه رباعیات مهستی مقالات زیادی در دست است که از محدوده محتوایی این پژوهش به دور است. در اغلب پژوهش‌های مزبور، موضوع تحریفات و جعلیاتی که این پژوهش بر آنها انگشت نهاده، مورد توجه نبوده است.

۱-۳. ضرورت پژوهش

پژوهش در تحریف‌های صورت‌گرفته در آثار و هویت مهستی گنجوی نه تنها ضروری، بلکه یک فوریت علمی در حوزه مطالعات ادبیات کلاسیک فارسی محسوب می‌شود. بدون این پژوهش، تصویر واقعی این شاعره بزرگ همواره تحت الشعاع تحریف‌ها باقی خواهد ماند. دلایل این ضرورت را می‌توان در چند محور اصلی خلاصه کرد:

الف. احیای هویت واقعی یک شاعره تأثیرگذار: مهستی به عنوان یکی از معدود شاعران زن شناخته‌شده ادبیات کهن فارسی، همواره در معرض تحریف هویت و به تبع آن، کاهش جایگاه ادبی قرار داشته است. پژوهش در این زمینه می‌تواند تصویر واقعی او را از زیر آوار برداشت‌های نادرست و داستان‌پردازی‌های نامعتبر درآورد و جایگاه واقعی مهستی را در ادبیات فارسی تثبیت کند.

ب. تصحیح انتساب‌های نادرست شعری: تعداد زیادی از رباعیات منسوب به مهستی در منابع سرگردان هستند یا به شاعران دیگر نیز نسبت

داده شده‌اند. این آشفتگی، اعتبار پژوهش‌های ادبی را خدشه‌دار و امکان تحلیل سبک‌شناختی دقیق اشعار او را سلب می‌کند.

پ. پاسخ به تحریف‌های عمدی: بسیاری از تحریف‌ها در خصوص شعر مهستی به اشتباه به عنوان حقایق تاریخی ثبت شده‌اند و نیاز به بازنگری دارند. برخی از این تحریف‌ها نیز عمدی و با اهداف خاصی صورت گرفته‌اند. شناسایی این موارد انگیزه‌های پشت پرده را آشکار می‌سازد و از تکرار چنین جعل‌هایی در آینده پیشگیری می‌کند.

ت. ضرورت تدوین دیوانی معتبر: این پژوهش می‌تواند اساس تدوین دیوانی معتبر و دقیق را فراهم کند و رباعیات اصیل مهستی را از رباعیات مجعول یا سرگردان منسوب به او تفکیک نماید.

۲. بحث و بررسی

به‌طور کلی تحریفات صورت‌گرفته در خصوص مهستی را می‌توان در دو بخش تقسیم‌بندی کرد:

اول: تحریف در هویت، احوال و حتی نام شاعر.

دوم: تحریف در شعر و انتسابات شعری.

تحریفات انجام‌گرفته در انتسابات شعری به مهستی بسیار گسترده است و تقریباً در ۳ محور قابل بررسی است:

- انتساب رباعیات سرگردان (منسوب به چند شاعر) به مهستی، بدون سند معتبر.

- جعلیات عمدی مانند تغییر واژگان و متن اشعار دیگران و انتساب به مهستی.

- انتساب هزلیات و اشعار مستهجن بر پایه داستان‌های نامعتبری مانند قصه امیراحمد و مهستی.

این تحریف‌ها نتیجه سهو پژوهشی، اعتماد به منابع نامعتبر، یا جعل عامدانه است که لزوم بازنگری انتقادی در دیوان مهستی و ترسیم سیمایی واقع‌بینانه از او را ضروری می‌نماید.

میزان تحریفات و جعلیات در آثار و احوال مهستی به حدی گسترده است که بررسی دقیق آن ناگزیر از تفصیل و توضیح مبسوط است؛ در این میان، موارد حیرت‌انگیزی مشاهده می‌شود.

۲-۱. تحریف در نام مهستی (ریشه‌یابی یک اشتباه تاریخی)

در بررسی نام مهستی، با تحریف جالبی مواجهیم که حدود ۷۰۰ سال پس از دوران زندگی مهستی رخ داده است. برخی تذکره‌های متأخر هندی مانند مخزن الغرائب تألیف ۱۲۱۸ هجری قمری (هاشمی سندیلوی، ۱۹۹۳: ۸۷۴)، آفتاب عالم‌تاب تألیف ۱۲۶۹ هجری قمری (اختر هوگلی، ۱۳۹۲: ۶۶۳) و به نقل از آن روز روشن تألیف ۱۲۹۶ هجری قمری (صبا، ۱۳۴۳: ۷۸۶) نام شاعر را به اشتباه «منیجه» ثبت کرده‌اند. این خطا بعدها در آثار معاصر نیز تکرار شده و منابع متأخر زیادی نام شاعر را «منیژه» یا «منیجه» ذکر کرده‌اند.

به نظر می‌رسد منشأ اولیه این تحریف به تذکره ریاض الشعراء برمی‌گردد. نخستین بار والہ داغستانی در تذکره ریاض الشعراء از این شاعر با عنوان

«بیجه مهستی» یاد کرده است. (واله داغستانی، ۱۳۹۱: ۱۳۶۴) واژه «بیجه» به معنای کنیز یا معشوقه است (دهخدا: ذیل مدخل) و در منابع دیگری مانند آئینه حیرت (۱۲۵۸ ق) تألیف احمد حسین سحر کاکوروی نیز تکرار شده است.

در کتب لغت، «بیجه» را مصغر «بی‌بی» و مخفف «بی‌بی‌چه» دانسته‌اند. (دهخدا: ذیل مدخل) چنانکه می‌دانیم «بی‌بی» لقبی برای زنان متشخص بوده و احتمالاً «بیجه» نیز در برخی دوره‌ها و مناطق کاربرد مشابهی داشته است.

به نظر می‌رسد کاتب مخزن الغرائب در خوانش این واژه یا در نوشتن دچار اشتباه شده و «بیجه» را «منیجه» ثبت کرده باشد. این اشتباه سپس به افتاب عالمتاب و از آنجا به روز روشن نیز راه یافته است.

نکته قابل‌تأمل اینکه مؤلف زنان سخنور و به نقل از او مؤلف دیوان مهستی این مطلب را از قول صاحب خیرات حسان ذکر کرده‌اند: «به گفته کتاب خیرات حسان نام مهستی منیجه بوده» (مشیر سلیمی، ۱۳۳۵: ۲۵۷) «به گفته صاحب خیرات حسان تخلص مهستی از طرف سلطان سنجر به منیجه خانم داده شده.» (طاهری شهاب، ۱۳۳۶: ۱۴) این در حالی است که بررسی مستقیم کتاب خیرات حسان چنین مطلبی را تأیید نمی‌کند و ادعای نامیده شدن مهستی به «منیجه» در کتاب خیرات حسان به کلی بی‌اساس است. (اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۷: ۱۰۳) این اشتباه نخستین بار در مقاله میرعباس میرباقرزاده در مجله راه دانش تاجیکستان رخ داده (میرباقرزاده، ۱۳۰۸: ۱۲۲) و سپس بدون بررسی صحت آن، به آثار مذکور راه یافته است. هم مؤلف زنان سخنور و هم مصحح دیوان مهستی، این ادعا را بدون مراجعه به منبع اصلی و تنها با استناد به مقاله مذکور نقل کرده‌اند. این مسئله اهمیت بررسی مستقیم منابع اولیه و عدم اعتماد صرف به نقل قول‌های ثانویه را به خوبی نشان می‌دهد. در هر حال، ذکر نام «منیژه» یا «منیجه» برای مهستی فاقد هرگونه پشتوانه تاریخی معتبر است و ظاهراً ناشی از اشتباه کاتبان در خواندن یا نقل نادرست واژه «بیجه» بوده است.

این زنجیره از استنادات نادرست نمونه‌ای بارز از چگونگی شکل‌گیری و تثبیت یک ادعای تاریخی بی‌پایه است که می‌تواند از منبعی به منبع دیگر منتقل شود و به مرور زمان به عنوان حقیقتی تاریخی پذیرفته گردد.

جالب اینکه این خطا در مورد بیجه منجمه (شاعر و منجم سده‌های ۹-۱۰ ق) نیز تکرار شده است. در حالی که تمام منابع قدیم نام او را «بیجه منجمه» ذکر کرده‌اند، در فرهنگنامه زنان پارسی گو به اشتباه «منیجه منجمه» ثبت شده است (مهاجر، ۱۳۸۴: ۸-۷۳۷).

۲-۲. تلاش برای تعیین سال‌های تولد و وفات مهستی

در منابع تاریخی کهن، تاریخ تولد و وفات مهستی ذکر نشده است، اما با بررسی قراین و شواهد موجود می‌توان حدود زمانی زندگی او را تخمین زد. تاریخ تولد ذکر شده در برخی منابع معاصر (۴۹۰ هجری) هرچند با دوره زندگی او همخوانی دارد اما بدون سند و دلیل است. در مورد سال درگذشت مهستی نیز، باید گفت تاریخ ۵۷۷ هجری قمری که در برخی منابع معاصر دیده می‌شود (مشیر سلیمی، ۱۳۳۵: ۲۵۶) کاملاً بی‌پایه و اساس است. این تاریخ برای اولین بار در کتاب زنان سخنور ذکر شده و هیچ سند تاریخی‌ای برای آن ارائه نشده است. ادعای ۸۶ سال عمر برای مهستی و ارتباط دادن وفات او به سال‌های پس از درگذشت نظامی در کتاب فوق نیز (مشیر سلیمی، ۱۳۳۵: ۲۶۳)، صرفاً تخمینی و حدسی است و هیچ سند تاریخی‌ای ندارد. این تخمین‌ها بر اساس شواهد تاریخی و تحلیل روابط سیاسی و اجتماعی آن دوره ارائه می‌شود و همگی حدس‌هایی استوار بر قراینی است که هیچ‌یک قطعیت کامل ندارند.

بر اساس اطلاعات مندرج در منابع معتبری مانند تاریخ گزیده (۱۹۱۰)، الهی‌نامه (۱۳۵۹)، تذکرة الشعرا (۱۳۶۶) و حبيب السیر می‌توان دوره زندگی مهستی را مشخص کرد. این منابع او را معاصر سلطان سنجر سلجوقی و از نزدیکان برادرزاده‌اش، محمود سلجوقی، دانسته‌اند (خواندمیر، ۱۳۳۳: ۵۲۱) محمود سلجوقی که داماد سنجر نیز بود، بین سال‌های ۵۱۱ تا ۵۲۵ هجری قمری به نیابت از او بر عراق و آذربایجان حکومت می‌کرد.

بنابراین با فرض اینکه مهستی حوالی سال ۵۲۰ هجری در دربار تقرب داشته و در دوره میانسالی بوده، می‌توان نتیجه گرفت که تولد او به احتمال قریب به یقین پیش از سال ۵۰۰ هجری و در اواخر سده پنجم رخ داده است. بر همین اساس احتمالاً وفات او در اواسط یا نیمه دوم قرن ششم هجری رخ داده است.

۲-۳. انتساب نادرست ۱۶ رباعی از پنج شاعر زن به مهستی

تعداد ۱۶ رباعی از پنج شاعر زن که منبع آن‌ها منحصرأ نزهة‌المجالس است، در چاپ طاهری شهاب به مهستی نسبت داده شده است.

دختر خطیب گنجه یک رباعی (شروانی، ۱۳۷۵: ۳۶۵)

دختر حکیم کاو یک رباعی (همان: ۳۵۵)

دختر سستی یک رباعی (همان: ۶۳۶)

دختر سالار چهار رباعی (همان: ۵۹۷-۵۹۶-۳۲۴-۲۶۱)

رضیه گنجوی ۹ رباعی (همان: ۵۴۷-۴۸۹-۴۷۸-۴۰۴-۳۹۱-۳۶۱-۳۵۰-۳۰۴-۲۹۱)

شواهد نشان می‌دهد که طاهری شهاب، مصحح دیوان مهستی، به نزهة‌المجالس دسترسی نداشته، چراکه هیچ‌یک از ۵۹ رباعی مهستی موجود در این نسخه خطی را در دیوان خود نیآورده است.

سؤال اساسی که در اینجا مطرح می‌شود این است که چگونه ممکن است ۱۶ رباعی متعلق به پنج شاعر زن از یک نسخه خطی منحصر به فرد عیناً به دیوان مهستی راه یافته باشد، اما مصحح از ۵۹ رباعی اصیل مهستی در همان منبع بی‌اطلاع مانده باشد؟ این پارادوکس غیرقابل توجیه و تناقض آشکار، پرسش‌های جدی درباره روش‌شناسی تحقیق و دقت در انتساب رباعیات ایجاد می‌کند. از بین این ۱۶ رباعی شاید بتوان یکی دو مورد را جسته و گریخته در منابع دیگر دید اما تمام آن‌ها یک‌جا فقط در نزهة‌المجالس جمع است و همگی بی‌کم‌وکاست در دیوان مهستی آمده‌اند. تنها وجه تشابه این اشعار با سروده‌های مهستی این است که سراینده آن‌ها زن است.

۲-۴. انتساب‌های بی‌پایه از نزهة‌المجالس

در باب یازدهم نزهة‌المجالس (نمط ۳۹) که بیشتر شامل شهرآشوب‌ها است و نام سراینده‌گان آن‌ها ذکر نشده، با این استدلال که برخی از این رباعیات در منابع متأخر به مهستی نسبت داده شده‌اند، تمام یا بخشی از این اشعار در آثار معاصر به نام مهستی ثبت شده است. این در حالی است که هیچ سند معتبری دال بر انتساب قطعی این اشعار به مهستی وجود ندارد.

سهیلی خوانساری در کتاب رباعیات حکیمه مهستی دبیر در یک اقدام غیرقابل قبول با نظر به این نوشته محمدامین ریاحی در مقدمه نزهةالمجالس که: «رباعی‌های نمط ۳۹ باب یازدهم در افعال مختلف معشوق که در آنها به جای نام شاعر موضوع رباعی نوشته شده، گویا بیشتر از مهستی باشد ...» (شروانی، ۱۳۷۵: ۱۳۰) و با این توجیه که بیشتر رباعی‌های این نمط از اشعار معروف مهستی است، همه آنها را از مهستی دانسته و در مجموعه رباعیات مهستی وارد کرده است؛ در حالی که نظر ریاحی فقط در حد یک حدس و گمان بوده و نمی‌تواند مورد استناد قرار گیرد. در مورد همین رباعیات فاقد نام سراینده، نمونه‌های زیادی می‌توان ذکر کرد که از اشعار مسلم شاعران دیگری هستند. بدین ترتیب بیش از صد رباعی که نام سراینده آنها معلوم نیست یا به شعرای دیگری منسوب هستند، بدون سند و مدرک به مهستی منسوب گردیده است.

۲-۵. دخل و تصرف در انتساب‌های مونس الاحرار

برخی از رباعیات دیوان مهستی تصحیح طاهری شهاب بدون ذکر نام شاعر در تذکره‌های مختلف ذکر شده است. از آن جمله می‌توان ده‌ها رباعی از این کتاب را برشمرد که در مونس الاحرار فی دقائق الاشعار محمد بن بدر جاجرمی بدون ذکر نام شاعر ثبت شده و بی هیچ سند و دلیلی در دیوان مهستی آمده‌اند.

در باب بیست‌وهشتم مونس الاحرار فصل دوازده (تجنیسات و مصنوعات) و فصل سیزده (عناصر و غیره) بیش از ۴۰ رباعی ذکر شده که ۱۲ رباعی آغازین به نام مهستی و در ادامه بقیه رباعیات با عناوین دیگر بدون ذکر نام شاعر هستند (بدر جاجرمی، ۱۳۵۰: ۱۱۶۲ تا ۱۱۶۹) مصحح دیوان مهستی تمام رباعیات فصول مذکور را به مهستی بخشیده است. این رویکرد فاقد پشتوانه علمی و صرفاً بر اساس حدس و گمان است.

۲-۶. تحریف در انتساب‌های جنگ شماره ۹۰۰ مجلس

در صفحه ۵۲۰ جنگ شماره ۹۰۰ مجلس، یک رباعی از مهستی نقل شده که چنین است:

چون با دل تو نیست وفا در یک پوست در چشم تو یک‌رنگ بود دشمن و دوست
بس بس که شکایت تو ناکرده به است رو رو که حکایت تو ناگفته نکوست

و در ادامه با عنوان «لغیره» (از دیگران) رباعیات دیگری آمده است. طاهری مصحح دیوان مهستی ۱۰ رباعی بعدی از این صفحه و صفحه بعد را در دیوان مهستی گنجانده است (میرافضلی، ۱۳۹۵: ۱۵۱).

۲-۷. تحریف یک رباعی شاخص مهستی

رباعی معروفی که مهستی در آن به صراحت نام خود را آورده، در مونس الاحرار این‌گونه ضبط شده است:

من مهستی‌ام بر همه خوبان شده طاق مشهور به حُسن در خراسان و عراق
ای پور خطیب گنجه ک...ت چو رواق نان باید و گوشت و ک... ورنه سه طلاق
(بدر جاجرمی، ۱۳۵۰: ۱۲۱۳)

اما در منابع معاصر، شاهد تحریف‌های آشکار در متن این رباعی هستیم. در کتاب زنان سخنور بیت دوم به صورت:
«ای پور خطیب گنجه / شایسته رحمند به دنیا عشاق» (مشیرسلیمی، ۱۳۳۵: ۲۵۸) ثبت شده که ناقض وزن عروضی رباعی است. این تغییر نه تنها

معنای اصلی شعر را مخدوش کرده، بلکه هویت طنزآمیز و صراحت کلام مهستی را نیز از بین برده است.

در دیوان چاپ طاهری شهاب بیت دوم به شکل: «ای پور خطیب گنجه از بهر خدا / مگذار چنین بسوزم از درد فراق» (طاهری شهاب، ۱۳۳۶: ۳۲) آمده که هرچند از نظر وزنی سالم است، اما فاقد سندیت تاریخی است. فریدون نوزاد در کتاب مهستی نامه در این باره به نکته‌ای جالب اشاره می‌کند: «بیت دوم را مرحوم طاهری شهاب بدون ذکر مأخذ عیناً از ثبت من در [مجله] گلهای رنگارنگ برداشت نموده است. بیت دوم این رباعی را چون نیافته بودم خود قیاسی ساختم» (نوزاد، ۱۳۷۷: ۱۲۲).

۲-۸. جعل عامدانه در یک رباعی و انتساب آن به مهستی

تحریف و جعل جالب دیگر، رباعی زیر است که در اصل از مجد همگر شیرازی است. این رباعی به شکل عجیبی دستخوش تحریف شده و به مهستی نسبت داده شده است. در منابع اصلی مانند خلاصه الاشعار (۷۲۱ ق) و مونس الاحرار (۷۴۱ ق)، این شعر بدون نام شاعر آمده، اما در جنگ لالا اسماعیل و نسخه‌های دیوان مجد همگر به صراحت به او منسوب شده است. متن اصلی این رباعی چنین است:

ای باد که جان فدای پیغام تو باد آن لحظه که بگذری بدان حورنژاد
گو: بر سر ره دلشده‌ای را دیدم کز آرزوی تو جان شیرین می‌داد
(بدرجاسمی، ۱۳۵۰: ۱۲۰۸)

جالب اینکه در دوره معاصر، اولین بار در مجله ایرانشهر (۱۳۰۱ ش) کلمه «دلشده‌ای» به «مهستی» تغییر کرد و این تحریف بعدها در مقاله فریدون نوزاد در مجله گلهای رنگارنگ (۱۳۲۳ ش) تکرار شد. صورت تحریف‌شده چنین است:

ای باد که جان فدای پیغام تو باد گر بر گذری به کوی آن حورنژاد
گو: در سر راه مهستی را دیدم کز آرزوی تو جان شیرین می‌داد
(کاظم‌زاده، ۱۹۲۲: ۶)

این رباعی با نقل در زنان سخور و دیوان مهستی به کلیه آثار چاپی راه یافته است. تحریف چنان ماهرانه انجام شده که حتی محقق سختگیری چون مایر نیز انتساب آن را به مهستی پذیرفته، و به مرور زمان به عنوان شعری از مهستی شهرت یافته است. این نمونه به‌خوبی نشان می‌دهد که چگونه یک تحریف می‌تواند در طول زمان به عنوان روایتی معتبر جا بیفتد. اگر محققان به جای تکیه بر منابع دست دوم، مستقیماً به نسخه‌های خطی کهن مراجعه می‌کردند، این اشتباه رخ نمی‌داد.

۲-۹. مقاله میرعباس میرباقرزاده و تأثیرات آن بر تحریفات مهستی‌پژوهی معاصر

در سال ۱۳۰۸ مقاله‌ای از میرعباس میرباقرزاده در مجله رهبر دانش تاجیکستان و به نقل از آن در شماره دوم از سال دهم مجله ارمنان ایران منتشر شد که سرآغاز و بنیان‌گذار مجموعه‌ای از تحریفات در مهستی‌پژوهی سده اخیر است. نویسنده در این مقاله، عمده اطلاعات خود را بر اساس داستان امیراحمد و مهستی ارائه داده، اما اگرچه به نسخه‌ای مشخص اشاره نکرده، از محتوای مقاله برمی‌آید که احتمالاً به نسخه‌ای از این داستان در یکی از کتابخانه‌های باکو دسترسی داشته است (میرباقرزاده، ۱۳۰۸: ۱۲۳).

میرباقرزاده در مقاله خود به منابعی مانند آتشکده آذر، خیرات حسان و تذکره الشعراء اشاره کرده، اما برای ادعاهای خود سند و منبع دقیقی ارائه نکرده

است. او برخی مطالب نادرست را به خیرات حسان نسبت داده که در آن کتاب وجود ندارد. پژوهشگران بعدی با استناد و اطمینان به این مقاله این خطاها را تکرار کرده‌اند. میرباقرزاده بدون ارجاع به هیچ سند و منبعی، ادعاهای عجیب و بی‌اساسی مطرح کرده است که هیچ‌گاه توسط محققان دیگر تأیید نشده‌اند. همچون:

- دیدار مهستی با خیام،

- وجود رابطهٔ عاطفی بین خیام و مهستی،

- خجندی‌بودن اصالت مهستی (میرباقرزاده، ۱۳۰۸: ۱۲۶-۱۲۷).

از اشتباهات فاحش او، یکی این است که نوشته «در وقتی که عبیدالله‌خان از یک با سلطان سنجر به جنگ کردن سر کرد، مهستی در همان سفر با سلطان سنجر به هرات رفته بود» (میرباقرزاده، ۱۳۰۸: ۱۲۲). به نظر می‌رسد میرباقرزاده خواسته روایت آتشکدهٔ آذر دربارهٔ نابودی دیوان مهستی در حملهٔ عبیدالله به هرات را عینیت بخشد اما غافل از این بوده که عبیدالله‌خان در سدهٔ نهم و سلطان سنجر در سدهٔ ششم می‌زیسته‌اند و این ادعا کاملاً بی‌پایه است!

این مقاله گرچه در پژوهش‌های جدی دربارهٔ مهستی جایگاهی ندارد، اما طی سدهٔ اخیر تأثیر زیادی در جهت‌دهی به پژوهش‌های مرتبط با مهستی داشته و تأثیرات آن در دواوین چاپ‌شده در ایران و تاجیکستان مشهود است.

۲- ۱۰. جعل یک غزل معاصر به نام مهستی

در بسیاری از مقالات و کتاب‌های معاصر، اشعاری غیر از رباعی به مهستی نسبت داده شده‌اند. معروف‌ترین این موارد، غزلی است که در اغلب منابع چاپی معاصر به عنوان اثر مهستی معرفی شده است. این در حالی است که سندیت تاریخی این انتساب کاملاً زیر سؤال است؛ چه اینکه همین غزل در کتاب گنج غزل مهدی سهیلی به نام مهستی بحرینی (شاعر معاصر متولد ۱۳۱۷ ش) ثبت شده است:

در فغانم از دل دیرآشنای خویشتن	خو گرفتم همچو نی با ناله‌های خویشتن
جز غم و دردی که دارد دوستی‌ها با دلم	یار دلسوزی ندیدم در سرای خویشتن
من کی‌ام؟ دیوانه‌ای کز جان خریدار غم است	مرگ را راحت شمارد از برای خویشتن
شمع بزم دوستانم، زنده‌ام از سوختن	در وراى روشنی بینم فنای خویشتن
آن حبابم کز حیات خویش دل برکنده ام	زانکه خود بر آب می‌بینم بنای خویشتن
غنچهٔ پژمرده‌ای هستم که از کف داده‌ام	در بهار زندگی عطر و صفای خویشتن
آرزوهای جوانی همچو گل بر باد رفت	آرزوی مرگ دارم از خدای خویشتن
همدمی دلسوز تا نبود «مهستی» را چو شمع	خود ببايد اشک ریزد در عزای خویشتن

(سهیلی، ۱۳۴۶: ۳۷۶)

نخستین بار این غزل در کتاب زنان سخنور به مهستی گنجوی نسبت داده شد. یک سال بعد طاهری به نقل از زنان سخنور این غزل را در دیوان مهستی نقل کرد. بررسی این غزل نشان می‌دهد که سبک و زبان آن کاملاً معاصر است و مطلقاً با شیوهٔ سخنوری سدهٔ ششم هجری همخوانی ندارد. چنان که جمالزاده در نقدی که در مجلهٔ ارمان بر دیوان مهستی نوشت در صحت انتساب این غزل به مهستی اظهار تردید کرد (جمالزاده، ۱۳۴۹:

(۴۲۱).

نکته قابل تأمل اینکه در بیت پایانی این غزل دستکاری‌هایی صورت گرفته که به نظر می‌رسد انتساب شعر سهوی نبوده و آگاهانه و عمدانه صورت گرفته است. در چاپ مشیر سلیمی تغییر ظریفی در بیت پایانی انجام یافته و «چو» به «همچو» تبدیل شده است تا واژه «مَهستی» به شکل «مَهستی» خوانده شود. این دستکاری موجب اخلال در وزن شعر شده: «همدمی دلسوز تا نبود 'مَهستی' را همچو شمع» (مشیر سلیمی، ۱۳۳۵: ۲۶۴) اما در چاپ طاهری شهاب جهت رفع اشکال وزن در مصرع یادشده، حرف «تا» حذف گردیده است: «همدمی دلسوز نبود 'مَهستی' را همچو شمع» (طاهری شهاب، ۱۳۴۷: ۷۴) بدین ترتیب و به قصد کهن‌نمایی، با خوانش واژه «مَهستی» به شکل «مَهستی» زبان شعر را قدیمی نمایانده‌اند.

وقتی جمالزاده در نقد بر تصحیح دیوان مهستی این انتساب را غیرمنطقی دانست، طاهری شهاب در پاسخ به نقد، ادعا کرد منبع این غزل آفتاب عالمتاب است و نوشت: «آقای سلیمی این غزل را از تذکره آفتاب عالمتاب نقل کرده‌اند» (جمالزاده، ۱۳۴۹: ۴۲۲) در حالی که در کتاب زنان سخنور هیچ اشاره‌ای به منبع این غزل نشده بود. نکته جالب اینکه با مراجعه به تذکره آفتاب عالمتاب مشاهده می‌شود که در این تذکره تنها چند رباعی از مهستی نقل شده و چنین غزلی در آن وجود ندارد (اختر هوگلی، ۱۳۹۲: ۶۶۳).

بررسی سبک شعر نشان می‌دهد این غزل از سروده‌های دوران جوانی مهستی بحرینی است که احتمالاً تحت تأثیر سبک مشفق کاشانی سروده شده و به نظر می‌رسد تقلیدی از یک غزل مشفق است که ابیات آغازین و پایانی آن چنین است:

ز آتش دل گریه سر کردم به پای خویشتن سوختم چون شمع هر شب در هوای خویشتن
«مشفقا» دیگر گذشتم زان بت بیگانه‌خوی خو گرفتم با دل دردآشنای خویشتن
(سهیلی، ۱۳۴۶: ۳۸۷)

۲- ۱۱. انتساب مشاعره نورهان و جهانگیرشاه به مهستی و سنجر

مؤلف تذکره آئینه حیرت (تألیف ۱۲۵۸ هجری) مشاعره‌ای میان جهانگیرشاه گورکانی و همسرش نورهان بیگم بدین شرح نقل کرده است: «روزی [نورهان] از غسل فارغ گشته، جامه‌ای باریک به طور چادر از سر تا پا پوشیده بود که ناگاه پادشاه بر سرش رسید و به این وضع او را دیده، چون هر عضو مصفایش ماه ته ابر مصفا از میان چادر صاف درخشان به نظر پادشاه درآمد، پرسید:

زیر دامن تو پنهان چیست ای نازک بدن؟

بیگم گفت:

نقش سم آهوی چین است بر برگ سمن!

پادشاه گفت:

گر رود بیک صبا اندر دهان تنگ او؟

بیگم گفت:

قطره قطره می‌چکد لعل بدخشان در یمن!« (فخری هروی و کاکوروی، ۱۳۹۲: ۸۲).

صاحب تذکره آفتاب عالمتاب این مشاعره را به طور ناقص به مهستی و سنجر نسبت می‌دهد: «[مهستی] زنی بود معشوقه سلطان سنجر و بعضی

گویند معشوقه بابر پادشاه. بای حال روزی پادشاه با وی در عین صحبت این مصرع بر زبان راند:

چیست پنهان زیر دامان تو ای سیمین بدن؟

مهستی بدیهه گفت:

نقش سم آهوی چین است بر برگ سمن!

پادشاه بسیار خوشوقت گردید» (اختر هوگلی، ۱۳۹۲: ۶۶۳).

اختر هوگلی مؤلف آفتاب‌عالم‌تاب، شناخت دقیقی از مهستی و عصر او ندارد و روایت ناقص و مغشوشی ارائه می‌دهد. او حتی در معرفی پادشاهی که عاشق مهستی است، میان سلطان سنجر از سده ۶ و بابرشاه از سده ۱۰ مردّد است. بر خلاف او، روایت کاکوروی دقیق و کامل است و می‌توان نوشته آئینه حیرت را مقبول‌تر دانست. روایت اختر با افزوده‌ها و مبالغاتی در معرفی شاعر و به نقل از او در تذکره روز روشن آمده (صبا، ۱۳۴۳: ۷۸۶) و از این طریق به دیوان مهستی چاپ طاهری نیز راه یافته است.

۲-۱۲. بررسی انتساب‌های غیررباعی

بخش عمده آثار باقی‌مانده از مهستی را رباعیات تشکیل می‌دهد. در کنار رباعیات، چند قطعه و شعر پراکنده دیگر نیز به مهستی منسوب شده‌اند که همگی دارای مشکلات استنادی هستند.

- برخی از این انتسابات از داستان امیراحمد و مهستی و روایات نامعتبر آن نقل شده‌اند،

- برخی دیگر در آثار متأخری ثبت شده‌اند که اعتبار تاریخی آنها محل تردید است،

- برخی نیز گرچه در منابع قدیم به نام مهستی آمده‌اند اما در منابع کهن دیگری به نام دیگران ثبت شده‌اند.

بنابراین اشعار غیررباعی عموماً فاقد پشتوانه مستند در منابع کهن هستند. این موضوع لزوم بازنگری و بررسی دقیق‌تر تمامی انتساب‌های شعری به این شاعر نامدار را نشان می‌دهد. به‌طور کلی می‌توان گفت در مورد اشعاری که در قالب‌هایی غیر از رباعی هستند دلایل مستند و منابع معتبری وجود ندارد و به نظر می‌رسد هیچ‌کدام از مهستی نیستند.

در اینجا برای نمونه به یک مورد از این اشعار که تنها غزل منتسب به مهستی در میان منابع کهن است اشاره می‌شود: تنها یک غزل وجود دارد که در نسخه‌های خطی کهن به نام مهستی است، با این مطلع:

دائم گل رخسار تو پر بار نماند
وین دلشده اندر غم و تیمار نماند

این غزل در دو منبع روضة‌الناظر و بیاض تاج‌الدین احمد وزیر به نام مهستی ثبت شده است، اما این انتساب در تضاد با منابع کهن دیگر است. همین غزل در تذکره لباب الالباب به رفیع مروزی و در دیوان هلالی نیز به سعدی نسبت داده شده است و بررسی‌ها دلالت بر این دارند که انتساب غزل به رفیع مروزی صحیح‌تر است (بعقوبی و دهقان، ۱۴۰۳: ۱۱۰).

۳. نتیجه گیری

بررسی تحریف‌ها و جعلیات در آثار مهستی گنجوی نشان می‌دهد که بخشی از میراث این شاعر، آگاهانه یا ناخواسته، دستخوش تغییراتی نادرست شده است. از تحریف در نام او گرفته تا انتساب اشعار سرگردان و حتی سروده‌های معاصر به او، همگی نیازمند بازنگری جدی هستند. این پژوهش نه تنها هویت واقعی مهستی را آشکار می‌کند، بلکه الگویی برای نقد تحریف‌های مشابه در متون دیگر فراهم می‌آورد.

اکنون با آگاهی از این تحریف‌ها، ترسیم سیمایی واقع‌بینانه از مهستی و بازتعریف جایگاه واقعی او در تاریخ ادبیات امری ضروری است. در باب اشعار مهستی نیز تفکیک سره از ناسره و تصحیح انتقادی دیوان مهستی بر اساس کهن‌ترین اسناد از ضروریات ادب فارسی است. با این رویکرد می‌توان میراث اصیل این شاعر بزرگ را پاس داشت.

پی‌نوشت

1. Fritz Meier
2. Rafael Huseynov

منابع

- آذر بیگدلی، لطفعلی بیگ (۱۳۳۶) آتشکده آذر، به کوشش حسن سادات ناصری، تهران: امیرکبیر.
- اختر هوگلی، قاضی محمدصادق خان (۱۳۹۲) تذکره آفتاب عالمتاب، تصحیح مریم برزگر، تهران: انتشارات سفیر اردهال.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۰۷ق) خیرات حسان، تهران: بی‌نا.
- بدر جاجرمی، محمد (۱۳۵۰) مونس الاحرار فی دقائق الاشعار، به اهتمام میرصالح طیبی، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- تذکره شعرا (سفینه اشعار) (ظ قرن ۸) کاتب: نامشخص، نسخه خطی، ش ۹۰۰، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
- تبریزی، ابوالمجد محمد (۱۳۸۳) خلاصه الاشعار فی الرباعیات (جزو مجموعه گنجینه بهارستان)، تصحیح سیدمحمد عمادی حائری، تهران: انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- جمالزاده، سیدمحمدعلی (۱۳۴۹) دیوان مهستی گنجوی [نقد]، ارمغان، دوره ۳۹، ش ۵ و ۶ و ۷، ص ۲۷۳ - ۲۸۲.
- خواندمیر، غیاث‌الدین (۱۳۳۳) تاریخ حبیب السیر فی اخبار افراد البشر، به تصحیح م دبیر سیاقی، تهران: کتابخانه خیام.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۴۵) لغت‌نامه، تهران: چاپخانه دانشگاه تهران.
- دهقان، مهدی (۱۳۹۴) رباعیات مهستی دبیر گنجوی، تبریز: نشر اختر.
- دهقان، مهدی (۱۳۹۹) «بررسی و نقد اصالت رباعیات منسوب به مهستی گنجوی و تعیین صورت نهایی آنها بر پایه منابع کهن»، به راهنمایی محمدعلی موسی‌زاده، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تبریز.
- سمرقندی، امیر دولت‌شاه (۱۳۶۶) تذکره الشعراء، به همت محمد رضانی، تهران: پدیده خاور.
- سهیلی، مهدی (۱۳۴۶) گنج غزل، تهران: کتابخانه سنائی.
- شروانی، جمال خلیل (۱۳۷۵) نزهة المجالس، تصحیح و تحقیق محمدامین ریاحی، تهران: انتشارات علمی.
- صبا، محمد مظفر (۱۳۴۳) تذکره روز روشن، تصحیح محمدحسین رکن‌زاده آدمیت، تهران: کتابخانه رازی.
- عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۵۹) الهی‌نامه، تصحیح هلموت ریتز، تهران: توس.
- فخری هروی و کاکوروی (۱۳۹۲) تذکره زنان شاعره در ایران و هند (جواهرالعجایب و آینه حیرت)، تصحیح مینا آقازاده و زهرا ابراهیم‌اوغلی خیایوی،

تهران: سفیر اردهال.

- کاظم‌زاده، حسین (۱۹۲۲) «چند رباعی از شاعره ایرانی مهستی گنجوی»، مجله ایران‌شهر، برلین، س ۱، ش ۱، ص ۶.
- محرابی، معین‌الدین (۱۳۸۲) مهستی گنجه‌ای «بزرگترین زن شاعر رباعی سرا»، تهران: توس.
- مستوفی، حمداله (۱۹۱۰) تاریخ گزیده، به اهتمام ادوارد براون، لندن: بی نا.
- مشرف، مریم (۱۳۸۴) «مهستی‌شناسی»، نامه فرهنگستان، دوره ۷، ش ۱، ص ۸۵ - ۱۰۱.
- مشیرسلیمی، علی‌اکبر (۱۳۳۵) زنان سخنور، تهران: موسسه مطبوعاتی علمی.
- مهاجر، نجف‌علی (۱۳۸۴) فرهنگنامه زنان پارسی‌گوی، تهران: انتشارات اوحدی.
- مهستی گنجوی (۱۳۳۶) دیوان مهستی گنجوی، به اهتمام طاهری شهاب، تهران: کتابخانه طهوری.
- مهستی گنجوی (۱۹۸۵) رباعیات مهستی گنجوی، زیر نظر محمد آقا سلطان‌زاده، با مقدمه رفائیل حسینوف، باکو: یازیچی.
- میرافضلی، سیدعلی (۱۳۹۵) «بنیاد که بر باد بود هیچ بود؛ مأخذ شماری از انتسابات غلط در رباعیات مهستی گنجوی»، مجله گزارش میراث، ۳۵، ش ۷۶ و ۷۷.
- میرباقرزاده، میرعباس (۱۳۰۸) «مهستی»، ارمغان، س ۱۰، ش ۲ و ۳، ص ۱۲۱ - ۱۲۹.
- نوزاد، فریدون (۱۳۷۹) مهستی‌نامه، تهران: دنیای نو.
- واله داغستانی، علیقلی‌خان (۱۳۹۱) ریاض الشعرا، تصحیح ابوالقاسم رادفر و گیتا اشیدری، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- هاشمی سندیلوی، شیخ احمدعلی‌خان (۱۹۹۳) تذکره مخزن الغرائب، به اهتمام محمد باقر، لاهور: انتشارات دانشگاه پنجاب.
- یاسمی، رشید (۱۹۲۲) «مهستی گنجوی شاعره ایرانی»، مجله ایران‌شهر، برلین، س ۱، ش ۱۲، ص ۳۵۲ - ۳۵۸.
- یعقوبی، امین و مهدی دهقان (۱۴۰۳) «تنازع در انتساب یک غزل به مهستی»، رفیع مروزی و سعدی، تاریخ ادبیات، ش ۸۸، ص ۱۰۳ - ۱۱۳.

References

- Attār Neyšāburi, F. al-D. (1980). *Elāhi-nāme* (H. Ritter, ed.). Tehran: Tus Publications. [In Persian]
- Axtar Huqli, Q. M.-S. X. (2013). *Tazkereye Āftāb-e Ālam-tāb* (M. Barzegar, ed.). Tehran: Safir-e Ardehāl Publications. [In Persian]
- Āzar Bigdeli, L.-A. B. (1957). *Ātaškadeye Āzar* (H. S. Nāseri, ed.). Tehran: Amirkabir Publication Foundation. [In Persian]
- Badr-e Jājarmi, M. (1971). *Munes al-Ahrār fi Daqāyeq al-Aš'ār* (M.-S. Tabibi, ed.). Tehran: Anjoman-e Āsār-e Melli Publications. [In Persian]
- Dehqān, M. (2015). *Quatrains of Mahsati-ye Dabir-e Ganjavi*. Tabriz: Axtar Publications. [In Persian]
- Dehqān, M. (2020). *Examination and Review of the Authenticity of the Quatrains Attributed to Mahsati Ganjavi and Determining Their Final Form Based on Ancient Sources* [Master's Thesis, University of Tabriz]. [In Persian]
- Dehxodā, A.-A. (1966). *Dictionary*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- E'temād al-Saltane, M.-H. X. (1890). *Xeyrāt-e Hesān*. Tehran. [In Persian]
- Faxri Heravi and Kākuravi. (2013). *Tazkere of Poetess Women in Iran and India (Jawāher al-Ajā'eb va Āyeneye Heyrat)* (M. Āqāzāde and Z. Ebrāhimoqli Xiyāvi, eds.). Tehran: Safir-e Ardehāl Publications. [In Persian]

- Hāšemi Sandilavi, Š. A. A. X. (1993). *Tazkereye Maxzan al-Qarā'eb* (Mohammad Bāqer, ed.). Lahore: Punjab University Publications. [In Persian]
- Jamālzāde, S. M.-A. (1970). "Divān-e Mahsati Ganjavi [Review]". *Armaqān*, 39 (5, 6 & 7). Tehran. [In Persian]
- Kāzem-zāde, H. (1922). "Some Quatrains from the Iranian Poetess Mahsati Ganjavi". *Irānšahr*, 1 (8). [In Persian]
- Mahsati Ganjavi. (1957). *Divān-e Mahsati Ganjavi* (Tāheri Šahab, ed.). Tehran: Tahuri Bookstore. [In Persian]
- Mahsati Ganjavi. (1985). *Quatrains of Mahsati Ganjavi* (supervised by M. Āqā Soltān-zāde, with an introduction by R. Hosseinov). Baku: Yazichi Publications. [In Persian]
- Mehrabān, M. al-D. (2003). *Mahsatiye Ganjavi, the Greatest Quatrain Poetess*. Tehran: Tus Publications. [In Persian]
- Mir-Afzali, S. A. (2016). "Bonyād ke bar Bād Bovad Hich Bovad, Ma'xaz-šenāsi az Entesābāt-e Qalat dar Robā' iyyāt-e Mahsati Ganjavi". *Gorar-e Mirās*, 3 (76 & 77). [In Persian]
- Mir-Baqerzadeh, M. -A. (1929). "Mahsati". *Armaqān*, 10 (2 & 3). [In Persian]
- Mohājer, N. -A. (2005). *An Encyclopedia of Persian Speaking Women*. Tehran: Ohadi Publications. [In Persian]
- Mošarraf, M. (2005). "Mahsati-šenāsi". *Nāmeje Farhangestān Quarterly*, 7 (1). [In Persian]
- Mošir Salimi, A. -A. (1956). *Eloquent Women*. Tehran: Elmi Matbu'āti Institute. [In Persian]
- Mostowfi, H. (1910). *Selected History* (E. Browne, ed.). London. [In Persian]
- Nowzād, F. (2000). *Mahsati-nāme*. Tehran: Donyāye Now Publications. [In Persian]
- Sabā, M. -M. (1964). *Tazkereye Ruz-e Rowšan* (M. -H. Roknzāde Ādamiyyat, ed.). Tehran: Rāzi Bookstore. [In Persian]
- Samarqandi, A. D. (1987). *Tazkerat al-Šo'arā* (M. Ramazani, ed.). Tehran: Padideye Xāvar Publications. [In Persian]
- Šervani, J. X. (1996). *Nozhat al-Majalis* (M. -A. Riahi, ed.). Elmi Publications. [In Persian]
- Soheyli, M. (1967). *Ganj-e Qazal*. Tehran: Sina'i Library Publications. [In Persian]
- Tabrizi, A. al-M. M. (2004). *Xolāsāt al-Aš'ār fi al-Robai' iyyāt* (Part of the *Ganjineye Bahārestān* collection) (S. M. Emādi Hā'eri, ed.). Tehran: The Library, Museum, and Document Center of the Islamic Parliament of Iran. [In Persian]
- Unknown author. (ca. 14th century CE). *Tazkereye Šo'arā (Safineye Aš'ār)*. Manuscript No. 900, Library of the Islamic Parliament of Iran. [In Persian]
- Vāleh Dāqestāni, A. -Q. X. (2012). *Riyāz al-Šo'arā* (A. Rādfar and G. Ašidari, eds.). Tehran: The Humanities and Cultural Studies Research Institute. [In Persian]
- Xāndamir, Q. al-D. (1954). *Tarix-e Habib al-Siyar fi Axbār-e Afrād al-Bašar* (M. Dabir Siyāqi, ed.). Tehran: Xayyām Bookstore Publications. [In Persian]
- Ya'qubi, A. & Dehqān, M. (2024). "Dispute about Attributing a Qazal to Mahsati, Rafi' Marvazi, and Sa'di". *The Journal of Literature*, (88). [In Persian]
- Yāsami, R. (1922). "Mahsati Ganjavi the Iranian Poetess". *Irānšahr*, 1 (12). [In Persian]